

Mtagusano wa Kifonolojia baina ya Kinyankore na Kiswahili: Mtazamo wa Uwililugha Darasani

Abraham Kubakurungi Kyangungu, Mosol Kandagor & Samuel Obuchi

Chuo Kikuu cha Moi, S. L. P. 3900-30100, Kesses, Eldoret, Kenya

Email; kubakurungiabraham@gmail.com

Ikisiri: Makala hii inachanganua athari ya Uwililugha na jinsi L1 ya Kinyankore inavyoathiriana na L2 ya Kiswahili katika kiwango cha kifonolojia wakati wa masomo darasani. Utafiti huu ulilenga kutathmini athari ya L1 iliyo Kinyankore kwa mafunzo ya L2 iliyokuwa Kiswahili kwa kiwango cha kifonolojia. Pili, kubainisha mbinu za kukabili athari za kimatamshi katika ujifunzaji wa Kiswahili. Utafiti huu ulifanywa katika taasisi za elimu zilizochaguliwa jijini Mbarara, nchini Uganda, na ulifanyika kwa wanafunzi pamoja na walimu, walimu wakuu na maofisa wa Elimu katika kipindi cha miezi mitatu. Ili kufanya utafiti huu, nadharia mseto kama vile nadharia ya uchanganuzi Linganishi (Contrastive Analysis) na uchanganuzi wa makosa (Error Analysis) zilizingatiwa. Matokeo katika utafiti huu yanapendekeza kuwa uchanganuzi Linganishi CA na uchanganuzi wa makosa EA ni njia mwafaka za kusoma na kuelewa jinsi lugha ya kwanza (L1) ya mwanafunzi inaweza kuwa na ushawishi katika mchakato wa kujifunza lugha ya pili. Kulingana na utafiti, wanafunzi wengi waliathirika na sarufi ya kinyankore katika ujifunzaji wa Kiswahili kama lugha ya pili. Iligunduliwa kwamba mtagusano huo ulitokana na athari za lugha yao ya kwanza.

Maneno Muhimu: Mtagusano, Mwingiliano, Uchanganuzi Linganuzi, Uchanganuzi Makosa

Abstract: This article analyzes the impact of bilingualism and how the L1 Kinyankore interacts with the L2 Kiswahili at the phonological level during classroom learning. The aim of this research was to assess the influence of the L1 (Kinyankore) on L2 (Kiswahili) learning at the phonological level. Secondly, the research aimed to identify methods for addressing pronunciation challenges in the acquisition of Kiswahili. The study was conducted in selected educational institutions in Mbarara, Uganda, and was conducted with students, teachers, head teachers and education officers over a period of three months. To conduct this study, mixed theories such as Contrastive Analysis and Error Analysis were considered. The results of this study suggest that Contrastive Analysis (CA) and Error Analysis (EA) are effective ways to study and understand how a learner's first language (L1) can influence the learning process of a second language. According to the study, many students were affected by the grammar of Kinyankore in learning Kiswahili as a second language. It was found that this interaction was due to the effects of their first language.

Keywords: Interface, Interference, Comparative analysis, Error Analysis

How to cite this work (APA):

Kyangungu, A.K., Kandagor, M. & Obuchi, M. (2025). Mtagusano wa Kifonolojia baina ya Kinyankore na Kiswahili: Mtazamo wa Uwililugha Darasani. *Journal of Research Innovation and implications in Education*, 9(4), 433 – 445. <https://doi.org/10.59765/btp593k>

1. Utangulizi

Utafiti huu ulilenga kujadili taathira zinazotokana na mwingiliano wa sarufi matamshi ya Kinyankore zinazokabili wanafunzi wa Kinyankore katika mchakato

wa kusoma somo la Kiswahili kwa wanafunzi wanyankore katika taasisi za elimu jijini Mbarara.

Kazi za Thomason Sarah Grey na Terrence Kaufman (2001) zinazoonyeshwa katika chapisho la Language Contact ambalo linajadili mwingiliano wa lugha pamoja na

mchango wake katika mifumo ya kisarufi, kimsamiati, na semantiki. Kazi hiyo imeangazia njia mbalimbali ambazo lugha zinavyoathiriana zinapokutana kwenye mikutadha mbalimbali, ambayo inahusisha mifano kama vile athari za kimatamshi.

Watafiti wengi wa lugha wanasema kwamba lugha asili inaathiri mkakati wa kufundisha lugha nyingine ambapo inasisitizwa kwamba kuna changamoto zinazoikabili mtu anayeshughulikia masomo ya lugha nyingine, Nyanda, (2015). Watafiti wengi wa lugha wanaelezea kwamba kuna athari za lugha ya kwanza katika ujifunzaji wa lugha ya pili ambapo kuna changamoto ambazo humkabili mjifunzaji huyo wa lugha ya pili. Changamoto hizo hutokana na hali ya mjifunzaji kuhamisha sifa fulani za kiisimu kutoka lugha ya kwanza kwenda lugha ya pili. Kwa kawaida kila lugha huwa na muundo wake, hivyo kuhamisha sheria au sifa fulani za lugha ya kwanza kwenye lugha ya pili kunaibua makosa katika uzungumzaji wa lugha ya pili.

Vilevile, tofauti za kisarufi wakati mwingine hutokana na muundo wa lugha ya kwanza. Hii ni kwa kuwa muundo wa tungo za lugha ya kwanza huweza kumuathiri mtu katika kuzungumza lugha ya pili. Mtagusano wa lugha katika jamii yoyote ile huleta uwezekano mkubwa wa kuathiriana katika vipengele mbalimbali. Lugha ya Kiswahili inasemwa kuwa iliingiliana na lugha nyingine za kibantu kwa kuwa lugha ya Kiswahili ni ya pili katika jamii nyingi za kibantu, athari ya lugha ya kwanza inaonekana katika matamshi, Masebo na Nyangwine (2008). Athari ya lugha ya kwanza katika ujifunzaji wa lugha ya pili ilichunguzwa na kufafanuliwa kuwa katika harakati za ujifunzaji wa lugha ya pili, mtoto huathiriwa na miundo ambayo tayari anajua kutokana lugha ya kwanza. Lugha za kibantu huathiri lugha ya Kiswahili kifonolojia.

Kwenye ngazi ya sarufi inayohusiana na matamshi, Utafiti huu unachunguza jinsi matamshi na lafudhi za Kinyankore zinaweza kuathiri matamshi ya Kiswahili. Wanafunzi wanaotoka katika mazingira ya Kinyankore wanaweza kuleta tofauti za kipekee zinazolingana na vile wanavyotamka Kiswahili.

1.1 Malengo ya Utafiti

Utafiti huu ulilenga kutathmini athari ya L1 iliyo Kinyankore kwa mafunzo ya L2 iliyokuwa Kiswahili kwa kiwango cha kifonolojia. Pili, kubainisha mbinu za kukabili athari za kimatamshi katika ujifunzaji wa Kiswahili.

1.2 Matamshi ya Sauti Mbalimbali

Matamshi ya sauti fulani hutegemea lugha tu ambazo zinaweza kutolewa na viungo vya sauti vya wanadamu, Otiende, (2013). Hata kama lugha mbili zinatamka sauti

zifananazo, yaani zenye sifa zile zile za kifonetiki, zinaweza kutofautiana kulingana na jinsi sauti hizo zinavyotumika. Hivyo, ni kawaida kutarajia kwamba lugha zitakuwa na mifumo mbalimbali za kifonolojia.

Yeye Mgullu (2012) anasema kwamba, ala za matamshi ni viungo vilivyopo katika maumbile ya binadamu vinavyohusika na utamkaji. Wakati mtu anapozungumza, hutumia viungo mbalimbali, ambayo pia huenda yakawa na uwezo wa kushawishi tofauti katika uzungumzaji; wengine wana jukumu kuu, wengine wastani, na wengine ni wachache. Ala za matamshi zinagawanywa kwa kutegemea kategoria kuu mbili zifuatazo:

- i. Ala sogezi, na
- ii. Ala tuli.

Hizo ala zinazojulikana kuwa sogezi zinazosogea wakati wa kuzungumza, kama vile jinsi tunavyotumia ulimi mdomoni kutamka sauti. Pengine, zile ala zinazojulikana kuwa tuli huwa aina ambazo haziwezi kusogoa, kwa mfano, ufizi.

Matinde (2012) anabaini kwamba hizo sauti binadamu anazotumia kujenga lugha yake hutamkwa wakati viungo mbalimbali vya mwili vinapozuia hewa inayoingia na kutoka mapafuni hadi mdomoni ikipitia puani. Viungo hivi vinaitwa zana za sauti.

Ala muhimu za matamshi huhusisha mifano kama vile, midomo, meno, ufizi, kaakaa gumu, kaakaa laini, kimio, sehemu ya mbele kwenye ulimi, bapa la ulimi, shina la ulimi, kidakatonge, nyuzi sauti, koo, pua, mdomoni na koromeo.

1.3 Uchanganuzi Linganishi

Kimojawapo cha vipengele muhimu vinavyotakiwa kuzingatiwa wakati wa kuzungumza juu ya athari ya L1 katika ujifunzaji wa lugha ya pili ni nadharia ya Uchanganuzi Linganishi (CA). Kwa mujibu wa Johansson (2008) nadharia ya Uchanganuzi Linganishi inaweza kufafanuliwa kama: "utaratibu wa ulinganishaji kati ya lugha mbili au zaidi, kwa lengo la kuelezea kufanana na kutofautiana".

Uchambuzi wa aina hii kwa kawaida huwa na madhumuni ya ufundishaji na ndivyo huwa unatekelezwa ili kuwa na maelezo bora ya kufaulu kwa wanafunzi na kuchagua nyenzo bora za kufundishia kwa ajili ya wanafunzi. Wakati mtu anajifunza lugha ya pili, ni kawaida kufanya makosa katika matamshi au sarufi kama matokeo ya kuingiliwa kwa lugha ya kwanza; ni hapa ambapo nadharia ya uchanganuzi Linganishi (CA) inaruhusu mwalimu na mwanafunzi kufahamu tofauti iliyopo kati ya lugha mbili ili kujifunza matumizi sahihi ya ile ya pili.

1.4 Uchanganuzi wa Makosa

Mfumo huu wa kinadharia ujulikanao kama Uchanganuzi wa makosa ulianzishwa na mtaalam aitwaye Corder miaka ya 1967. Mtazamo huu uliibuka kukidhi upungufu uliotambulika kwenye nadharia iliyojadiliwa hapo awali iliyokuwa ya uchanganuzi-linganuzi ambayo uliotumiwa na wanaisimu kutofautisha kinachojulikana kama lugha inayotangulia kwenda ya pili ya mwanafunzi ili kukisia makosa. Uchanganuzi makosa ni mbinu itumiwayo kuthibitisha makosa yanayopatikana kutokana lugha iliyotangulia kwa mwanafunzi. Uchanganuzi makosa, huchunguza aina ya makosa na visababishi vya makosa hayo. Corder (1967) alipojadili uhusiano kati ya mwingiliano uliopo kwenye lugha ya upokeaji kutoka kwa lugha nyinginezo, alielezea kwamba zile kasoro zinazojitokeza kwenye lugha nyingine zinaashiria matatizo fulani ambayo mzungumzaji anapata kwa kuzingatia uhamishaji wa kanuni zilizopo katika lugha moja na vile inavyoathiri lugha fuatizi. Ili kuelewa makosa haya, ni muhimu kufahamu sababu zake. Makosa huweza kutokea kwa vile mtumiaji anavyobadilishana sifa na mitindo ya lugha tangulizi hadi ile lugha nyingine. Katika utafiti huu, nadharia ya uchanganuzi makosa ilitumika kubainisha makosa ya kifonolojia yaliyojitokeza katika matumizi ya lugha hizi mbili zilizohusika.

2. Mbinu za Utafiti

Jedwali 1: Sampuli ya wahojiwa

Walengwa	Jumla	Washiriki	Asilimia	Wasioshiriki	Asilimia
Wanafunzi wa Vyuo Vikuu	75	75	100	0	0
Wanafunzi wa shule za Upili kiwango cha juu	45	39	96	4	0.4
Wanafunzi wa shule za Upili kiwango cha chini	60	60	100	0	0
Walimu na wahadhiri wa Kiswahili	13	10	80	02	20
Walimu wakuu	05	05	100	0	0
Maofisa wa Elimu	02	02	100	0	0
Jumla	200	195	98.3	05	1.7

2.2 Mbinu za Kukusanya Data

Katika sehemu hii mtafiti anaeleza mchakato wa ukusanyaji wa data pamoja na njia na zana mbalimbali zilizotumika katika ukusanyaji wa data. Kothari (1990) anaeleza kuwa ukusanyaji wa data ni zoezi la awali katika utafiti ambalo humwezesha mtafiti kupata taarifa

2.1 Eneo la Utafiti

Utafiti huu ulikuwa wa nyanjani na ulikusanya data kutoka kwa wanafunzi wa shule teule za sekondari, pamoja na vyuo vikuu vinavyofundisha Kiswahili jijini Mbarara nchini Uganda. Mtafiti alilenga asasi hizo zinazofundisha Kiswahili kwa wanafunzi wenye asili ya Kinyankore kama lugha yao ya kwanza. Hivyo ilikuwa rahisi kwake kupata data kuhusu athari ya lugha ya Kinyankore katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili.

Shule za upili katika Mbarara zina kiwango cha juu cha wanafunzi ambao wanajifunza Kiswahili kama lugha ya pili, huku Kinyankore ikiwa lugha yao ya nyumbani au ya kwanza. Utafiti uliangazia athari za sarufi ya lugha ya kinyankore kwa wanafunzi wanaojifunza Kiswahili kwa kiwango cha kileksika na kisemantiki pamoja na mbinu za ufundishaji zinazotumika na changamoto zinazokabili wanafunzi katika kujifunza Kiswahili kutokana na ujuzi wao wa Kinyankore.

Vyuo vikuu jijini Mbarara vinatoa mafunzo ya kisasa na huwa na wanafunzi ambao wamehitimu kutoka shule za upili, wengi wao wakizungumza Kinyankore. Hapa, utafiti ulichunguza mikakati tofauti ya ufundishaji katika kujifunza lugha tofauti na jinsi wanafunzi wanavyotumia maarifa yao ya Kinyankore katika kujifunza Kiswahili. Vyuo vikuu vinaweza kuwa na mazingira ya kidijitali ambayo yanaruhusu wanafunzi kuungana na lugha ya Kiswahili kupitia mifumo ya mtandaoni, na hii ilikuwa kipengele muhimu katika utafiti.

alizokusudia ili kumfikisha kwenye malengo yake ya utafiti. Hivyo katika utafiti huu, nilitumia mbinu kadhaa ambazo ni mbinu ya majadiliano, mbinu ya mahojiano, hojaji na dodoso. Mtafiti alilenga kutumia njia hizi zote ili kumrahisishia kupata data kutoka kwa wahojiwa. Kuna makundi ambayo mbinu moja isingekuwa rahisi kupata data kwao kwa kutumia njia ya hojaji, lakini kuwapo kwa njia ya majadiliano kulisaidia kukusanya data kutoka kwao pia.

2.3 Uchanganuzi wa Data

Uchanganuzi wa data za utafiti hutumia mikabala ya aina mbili. Mkabala wa kiidadi na mkabala usio wa kiidadi yaani wa kimaalezo. Naye Mgullu (keshatajwa) anaeleza mkabala wa kiidadi ni mbinu ya kuchanganua data ambayo mtafiti hutumia namba kurekodi taarifa au huchanganuliwa kwa kutumia mbinu za kitakwimu. Naye Mgullu anaeleza kuwa mkabala usio wa kiidadi ni mbinu ya kuchanganua data ambayo mtafiti huchanganua, hueleza na kufafanua data zake kwa njia ya maelezo.

Aidha, Mkabala huu wa kuchanganua data unaelezea vipi na kwanini matukio yametokea. Kwa kuzingatia umuhimu wa kila mkabala, mtafiti alilenga kuchanganua data za utafiti kwa kutumia mkabala wa kiidadi na usio wa kiidadi (kimaalezo). Mtafiti alitumia mkabala wa kiidadi ili kupata data za kitakwimu za wahojiwa. Vilevile, mkabala usio wa kiidadi ulitumika katika uchanganuzi ambao majibu yake yalikuwa katika njia ya kimaalezo ambayo yalikusishwa maoni na mapendekezo ya wahojiwa.

Data iliyokusanywa kutokana na utafiti huu, kwa wingi, ilikuwa na mwelekeo wa kuchanganuliwa kwa maelezo. Kwanza kabisa, kutokana na utafiti wa nyanjani ulioshirikisha shule za upili, na vyuo vikuu, kazi za wanafunzi wa asili ya Kinyankore zilitenganishwa na kazi za wanafunzi wengine, pamoja na za walimu na maofisa wa wadhibiti wa elimu. Kisha, mtafiti alizichunguza zote mwenyewe.

3. Athari za Kifonolojia

Huu utafiti umebaini kwamba wanaotumia L2 Kiswahili kutoka jamii ya Kinyankore wanafanya kasoro nyingi

kimatamshi. Data za uwanjani zilionyesha taaathira za kifonolojia katika kubadilishana kwa fonimu kama /l/ na /r/, /sh/ na /s/, pamoja na /th/ na /dh/, hata /y/, kulingana na maelezo katika sehemu zinazofuata.

3.1 Kubadilisha Fonimu

Utafiti ulitambua ya kuwa Watoto wenye asili ya Kinyankore ambao wanajifunza Kiswahili mara nyingi hufanya makosa yanayohusiana na fonimu, ambapo fonimu fulani inatumika badala ya nyingine sahihi. Katika maandiko yaliyoangaliwa ya Watoto wanyankore, sauti ambazo zilibadilishana zilikuwa /r/ badala ya /l/ na mifano yake inaonyeshwa kwenye jedwali namba 2.

Utafiti umebaini kwamba wanafunzi wengine hutumia herufi /r/ badala ya /l/ katikati ya mazungumzo yao na hata maandishi. Jambo hili linadhihirisha kuwa L1 ya Kinyankore haina /l/ katika abjadi yake, na hivyo popote palipo /l/ katika neno la Kiswahili itabadilishwa na kuweka /r/. Hivyo, wanafunzi wengi wa Kinyankore wanashindwa kutofautisha namna ya kutumia sauti hizi mbili ipasavyo, na huweza kutumia /l/ mahali panapohitajika /r/ au kinyume chake. Wanafunzi wanyankore wanaposoma L2 Kiswahili, inawalazimu kujifunza fonimu /l/ ambayo haipo katika uelewa wake wa awali. Wengi wanashindwa kutofautisha hizi fonimu mbili, jambo linalosababishwa mwingiliano wa ujuzi wa lugha iliyotangulia, hasa katika hatua za mwanzo wanafunzi hao kusomeshwa L2 ya Swahili. Matatizo yanajitokeza wakati sauti alizozizoea mwanafunzi katika Kinyankore hazipatikani kwenye L2 anayojifunza, hivyo anajaribu kutamka kulingana na vile anavyojua kivyake. Katika mifano iliyotolewa, mwanafunzi ametumia sauti hiyo /r/ ambapo angekuwa anatumia /l/, na pale ambapo inahitajika kutumia /r/ ametumia /l/.

Jedwali 2: Jinsi fonimu zinavyobadilishana

Kinyankore	Kiswahili
<i>Ria</i>	lia
<i>Mrango</i>	mlango
<i>Reta</i>	leta
<i>Serikari</i>	Serikali
<i>Turienda</i>	Tulienda

Chanzo: Takwimu ya uwanjani (2023)

Tukirejelea hiyo mifano katika jedwali hilo juu, inadhihirika wazi kuwa wanafunzi wanachanganya sauti /l/ na /r/ kwa sababu kadhaa. Kwanza, fonimu hizi zimekaribiana kabisa kwenye mpangilio wa kutamkia fonimu za swahili, kwa hivyo wanafunzi wanaweza kuzikosea, jambo ambalo linaweza kuzua mkanganyiko wa kiufafanuzi. Kwa mfano, mwanafunzi anaweza kuandika “ria” badala ya “lia.”

Pili, matokeo ya taarifa za uchunguzi zimeonyesha kwamba kosa hili la kuchanganya sauti ni mkakati wa mawasiliano yanayotokea kwa watumiaji wa Kinyankore peke yao. Hii inadhihirisha kuwa mawasiliano yao haya kawazwa. Data zinaonyesha kwamba Wanyankore wanapowasiliana kati yao, wanaelewana vizuri.

Tatu, data zinaonesha kwamba makosa haya yanasababishwa matumizi ya mifumo ya L1 Kinyankore kupita kiasi wakati wa kujifunza Kiswahili. Hapa,

mwanafunzi anajua kwamba L2 ya Swahili huwa na sauti hizi mbili /r/ halafu /l/, lakini anazitumia bila kuelewa vizuri wapi zinapaswa kutumika kwa usahihi. Kama anavyoeleza Giles katika nadharia ya mawasiliano, hapa lengo ni mawasiliano tu.

Kwa kurejelea uchunguzi wa sasa, iligunduliwa pia kuwa L1 ya Kinyankore haina sauti /l/ katika abjadi yake, lakini taarifa za uchunguzi huu zinaonyesha kuna sauti /l/ iliyotumika badala ya /r/ kwenye masomo ya L2. Jambo ambalo hakuna namna yoyote ambayo ingekuwa inajitokeza kuingilia Kiswahili. Makosa yafuatayo yalibainika wazi;

Jedwali 3: Ubadilishanaji wa Fonimu za /r/ kwa /l/

Kosa	Kiswahili sahihi
Jalibu	Jaribu
Sufulia	Sufuria
Mpila	Mpira
Ledio	Redio
Sukali	Sukari

Chanzo: Data za Uwanjani (2023)

Katika Jedwali nambari 3 iliyoonyeshwa hapo juu inadhihirika kwamba matumizi yasiyo sahihi ya fonimu yanaweza kusababisha maumbo fulani kupoteza maana yake yaliyokusudiwa. Kwa mfano, kuandika "serikari" badala ya "serikali".

Lililogunduliwa wazi ni kwamba, katika mfumo wa Kinyankore hakuna sauti /l/ katika abjadi yake, lakini Data za utafiti huu zinaonyesha kuna sauti /l/ ilivyotumika

badala ya /r/ katika Swahili, mfano mzuri ulikuwa neno "Sufuria" ikaitwa "Sufulia" au "Mpila" badala ya "mpira", jambo ambalo hakuna namna yoyote ambayo lingekuwa linajitokeza kuingilia Kiswahili. Pia, makosa haya yanaweza kuwa matokeo ya ufundishaji usio sahihi, ambapo wanafunzi wamejifunza makosa, labda kutoka kwa mwalimu au wenzao hadi wakajifunza tahajia yenye makosa.

Jedwali 4: Ubadilishanaji wa /ki/ na /chi/

Kosa	Kiswahili
Chishwahiri	Kiswahili
Chitabu	Kitabu
Chitanda	Kitanda
Chintu	Kitu
Chijiko	Kijiko
Chisu	Kisu

Chanzo: Takwimu ya uwanjani (2023)

Kulingana na mifano kwenye jedwali 4, inadhihirika wazi kuwa wanafunzi wanachanganya sauti /ki/ na /chi/ kwa sababu kadhaa. Kwanza, fonimu hizo huwa na sifa zinazofanana kwa karibu katika mfumo wa fonimu wa Swahili, ndiposa wanafunzi wanatumia sauti hizi kiholela, jambo ambalo linaweza kusababisha mkanganyiko wa kiufafanuzi. Kwa mfano, mwanafunzi anaweza kuandika "chitabu" badala ya "kitabu".

Jambo lingine lililojitokeza lilikuwa uchunguzi ulivyoonyesha kwamba kosa hili la kuchanganya sauti ni mkakati wa mawasiliano unaonekana zaidi katika jamii ya Kinyankore, na katika maandiko, kosa hili halijitokezi kila wakati. Hii inathibitishwa katika takwimu zilizonyesha kuwa wanafunzi hawa wanapowasiliana, wanapata kuelewana bila shida. Data zinaonyesha kwamba Wanyankore wanapokuwa pamoja, wanajenga uelewano mzuri.

Tatu, data zinaonesha kwamba kosa hili linajitokeza kutokana na kuhusishwa kupita kiasi na kanuni zinazotawala matumizi ya Kinyankore katika masomo ya L2 ya swahili. Jambo kama hili likitambulika, mwanafunzi anapojua kwamba Kiswahili kina fonimu /ch/ na /k/, lakini anazitumia bila kuelewa mahali sahihi ambapo zinapaswa kutumika. Kama anavyoeleza Giles kuhusu mfumo wa mawasiliano, lengo hapa ni mawasiliano peke yake.

3.2 Athari ya sauti ya /θ/

Sauti hii inakwamiza na ni fonimu inayotamkwa na meno ambapo wakati sehemu ya ulimi iliyoko mbele inapoingia katikati ya meno hapo juu na pale chini, sauti hiyo inatamkwa. Mtu akiwa anatamka maneno fulani, analenga kutoa hewa au pumzi bila kuzingatia mpangilio mwafaka, bali anairuhusu kupita huku ikigusa ala sogezi na ala tuli ziweze kutoa sauti lengwa, na hilo ndilo jambo ambalo

linaweza kusababisha sauti kutolewa kwa njia ya kukwama.

Utafiti umebaini kwamba baadhi ya wanaotumia L1 ya Kinyankore wanaojifunza L2 ya Swahili wakifanya makosa ya kimatamshi bila kusesitiza usanifu wa lugha husika. Mifano hasa iliyodhihirika katika uchunguzi huu ilikuwa kama sauti /θ/ huwa inabadilishwa kuwa /s/,

ambapo silabi kama tha, the, thi, tho, thu hubadilishwa na kuwa sa, se, si, so, su. Sauti /s/ na /θ/ zote ni vikwamizi, hivyo zina sifa zinazofanana kwani zote zinatamka wakati sehemu zinapotamkiwa zinakaribiana na kupunguza upenyo wa bomba la sauti, jambo ambaloo husababisha hewa ipite kwa shida na hivyo kuleta mkwaruzo. Jedwali nambari 5 linadhihirisha baadhi ya taathira hizi.

Jedwali 5: Uchanganuzi wa makosa ya /θ/

Neno lililo sahihi	Kosa	Walioletamka vyema	Walioshindwa kutamka vyema
Thawabu	Sawabu	6.3%	93.7%
Theluthi	Selusi	9.9%	90.1%
Thelathini	Selasini	9.7%	90.3%
Theluji	Seluji	2.3%	97.7%
Thamani	Samani	4.8%	95.2%
Wastani		4.0%	96%

Chanzo: Takwimu ya uwanjani (2023)

Katika habari hii, kuna walioletamka vizuri na walioshindwa kutamka vizuri. Hapa, hakuna wanafunzi wowote waliofanikiwa kutamka neno vizuri, bali pia wale ambao walishindwa. Mtafiti alionyesha kipimo cha ufanisi wa wanafunzi kwa kujaribu kutamka fonimo hizo.

Kuhusu maneno “Thawabu na Sawabu”, Wanafunzi 6.3% walitamka vyema "thawabu," wakati 93.7% walikosea na kusema "sawabu."

Kuhusu maneno “Theluthi na Selusi”, Washiriki walioletamka vyema "theluthi" ni 9.9%, huku 90.1% wakikosea kwa kusema "selusi."

Kuhusu maneno “Thelathini na Selasini”, Hapa, 9.7% walikamilisha matamshi sahihi ya "thelathini," wakati 90.3% walikosea kwa kusema "selasini."

Kuhusu maneno “Theluji na Seluji”, Wanafunzi 2.3% waliweza kutamka "theluji," lakini 97.7% walitumia neno "seluji," ambayo ni makosa.

Kuhusu maneno “Thamani na Samani”, washiriki walioletamka vyema "thamani" ni 4.8%, ambapo 95.2% walitumia "samani."

Takwimu za utafiti zinaonyesha pia wastani kuwa matamshi sahihi ni 4.0%, huku asilimia 96% wakiwakilisha wale ambao walikosea.

Matokeo haya yanaonyesha changamoto kubwa katika matamshi sahihi ya maneno ya Kiswahili kati ya wanafunzi. Wengi wao wa hawa wanafunzi hawakufanikiwa kutamka maneno haya kwa usahihi, na inamaanisha kwamba kunahitajika kuimarisha namna ya kufundisha somo hili la L2 kwenye ujuzi wa matamshi. Hii inaweza kuwa kiashiria cha hitaji kubwa la kujifunza lugha kwa kuzingatia mikabala ya kutumia mitindo sahihi ya maneno.

Kulingana na jedwali nambari 5, kazi ya uchunguzi ilidhihirisha wazi kuwa wakufunzi wametumia /s/ badala ya /θ/. Hii Kasoro inaonyesha kuwa madai ya kwamba kasoro yenyewe imesababishwa na kutokuwepo kwa fonimu /θ/ katika jamii ya Kinyankore yana mchango mkubwa katika jambo hili kutokea. Jambo hilo linasababisha mchunguzi kupata nafuu kwa vile sauti /s/ inavyotumika na vile inavyojitokeza katika matumizi ya L1; hivyo kusababisha namna maneno yalistahili kutumika kukosa nafasi katika L2. Kwa hiyo, maneno kama "theluji" yanatamkwa kama "seluji," na "thawabu" inatamkwa kama "sawabu," pamoja na mengineyo kama ilivyoonyeshwa kwenye jedwali nambari 5.

Katika jamii ya Kinyankore, hali hii inakidhi kile kilichosemwa katika mfumo wa mawasiliano kulingana na Giles ambapo watu huwasilisha historia ya uzoefu wao wa mawasiliano kupitia matamshi na tabia zao. Hivyo, mwanafunzi wa Kinyankore anaposema “semanini” badala ya “themanini,” anaonyesha uhusiano wa matamshikwa kuangalia zile fonimu zilizopo kwenye mfumo mmoja wa L1 na zile zinazopatikana katika lugha anayojifunza.

3.3 Athari katika matumizi /ð/

Kwa kurejelea takwimu za uchunguzi huu, zinadhihirisha kwamba kuna wanafunzi wa asili ya Kinyankore ambao wanajifunza Kiswahili wakikosea kimatamshi kwa sauti fulani. Sauti /z/ na /ð/ zote huwa vikwaruzo na hutamkwa wakati ala za sauti zinakaribiana, hivyo kupunguza upenyo wa bomba la sauti na kufanya hewa ipite kwa ugumu, hali ambayo husababisha mkwaruzo. Hii ni fonimu inayokwamiza ambayo inatamkwa kwa kutumia meno, ambapo mwanafunzi akiwa anatamka, anaruhusu pumzi kupitia chemba cha hewa bila kukiweka chini kabisa, bali unaachwa kupita kwa kukwama kati ya meno ya juu na chini. Katika hayo yote, hii hewa inaruhusiwa kupita, ingawa kwa kugusanisha ala sogezi na ala tuli kiasi, hivyo

kuleta sauti kwa kukwama. Sauti /ð/ hupotoshwa kuwa /z/, ambapo fonimu inayostahili kutamkwa kama /dha/ ama /dhe/ ama /dhi/ ama /dho/ au /dhu/ zinabadilishwa kuwa

/za/ badala ya /dha/, /ze/ kwa /dhe/, /zi/ kwa /dhi/, /zo/ kwa /dho/, na /zu/ kwa /dhu/ kama inavyoonyeshwa katika jedwali nambari 6.

Jedwali 6: Matumizi ya /ð/

Kiswahili sanifu	Kosa	Waliotamka vizuri	Waliokosea kutamka
Fedha	Feza	9.6%	90.4%
Aidha	Aiza	9.9%	90.1%
Dhiki	Ziki	4.8%	95.2%
Dhana	Zana	7.6%	92.4%
Dhababu	Zhababu	6.3%	93.7%
Afadhali	Afazali	7.2%	92.8%
Dharau	Zarau	5.6%	94.4%

Chanzo: Takwimu ya Uwanjani (2023)

Utafiti umebaini kuwa makosa ya wanafunzi ya kuchanganya sauti ni kwa sababu ya kuingiliwa na L1 ya Kinyankore kwa njia mbili. Kwanza, sauti /ð/ haipo katika abjadi ya Kinyankore. Pili, sauti /z/, ambayo ipo kwenye alfabeti, ndiyo inayotumika kimaandishi. Kwa hivyo, hakuna hitilafu kwenye mpangilio wake kifonolojia kwa Kinyankore kwa ujumla.

Aidha, kasoro hizi zihuenda zikawa zinatokana na ufundishaji usiofaa, ambapo wanafunzi wamerithi makosa ambayo ni vigumu kwelina vyaaleweka. Hii inasababisha mkanganyiko katika kutambua sauti ipi inayopaswa kutumika, hali ambayo inachangia mchanganyiko huo. Hata hivyo, ikumbukwe kwamba fonimu hizi zina sifa zinazofanana za kifonetiki kwani hutamkwa kwenye sehemu sawa na namna inayoweza kutamka (vikwamizwa), isipokuwa tu kwamba /ð/ ni ghuna na /z/ si ghuna.

Kwa hiyo, mwanafunzi anapotumia sauti moja kuliko kutumia iliyo ya pili, mtengano wa kanuni zinazotawala namna ya kutamka hauonekani vyema. Hali hii inatofautiana tukiangalia mfumo wa matamshi kwa Kinyankore, kwa sababu ilionyeshwa kulingana na takwimu za uchunguzi, ambapo wazungumzaji hutumia sauti /z/ badala ya /ð/, mfano ikiwa ni kusema /zambi/ badala ya /dhambi/. Sauti /ð/ hutamkwa msemaji akitumia

ulimi wake kugusana na meno, lakini Kinyankore hakina sauti kama hiyo, hivyo sauti /z/, ambayo ni ghuna kama /ð/, inatumika kama mbadala. Sauti /z/ hutamkwa wakati sehemu ya juu ya ulimi inakaribiana na kaaka gumu, huku hewa ikipitishwa kwa mkwamzo kuzunguka ulimi, hali ambayo husababisha mkwaruzo. Ala hizo husika ni za karibu na za kutamka sauti /ð/, na hivyo mzungumzaji wa Kinyankore hutumia /z/ kutokana na inakosa fonimu ya /ð/ kwenye mfumo wa abjadi yake.

3.4 Namna ya kutumia /ɣ/

Hii fonimu ya /ɣ/ inakwaruza na inahusiana na sauti ya kaaka laini (kaaka la nyuma). Kutamkwa kwake kunategemea bapa la juu kwenye ulimi, ambalo huwa sehemu inayosogeasogea wakati wa utamkaji, na inayoigusa kaaka laini ambayo kwake ni sehemu iliyo tuli. Sauti hii hutokea wakati ala za sauti zikiwa zinakuwa karibu kwa zinaweza kugusana halafu zikazuia hewa kupitia kwenye sehemu hizo, hivyo zikaleta kukwaruzana na kuizuiwa hewa kutoka ikizuiwa na ikawa ngumu kwake kupita. Fonimu hiyo ya /ɣ/ inaweza kubadilishwa kuwa /g/, ambapo sauti za /gha/ au /ghe/ au /ghi/ au /gho/ au /ghu/ zinakuwa [ga] badala ya /gha/, au [ge] badala ya /ghe/, au [gi] badala ya /ghi/, au [go] badala ya /gho/ na [gu] badala ya /ghu/.

Jedwali 7: Kutumia /ɣ/

Kosa katika Kiswahili	Umbo sahihi katika Kiswahili
Garama	Gharama
Luga	luga
Agalabu	aghalabu
Gorofa	ghorofa

Chanzo: Takwimu ya Uwanjani 2023

Sauti /g/ na /ɣ/ huwa zinajulikana kutamkiwa kwenye sehemu ya Kaaka laini, na kutamkwa kwake kunahusishwa kwa mkwaruzo wa hilo bapa la juu la ulimi kugusa kaaka laini. Kwa kurejelea mfumo wa abjadi ya Kinyankore, kama vile inavyoonyeshwa na tafiti, wazungumzaji hutumia sauti /g/ badala ya /ɣ/, kwa mfano

kusema /luga/ badala ya /luga/. Fonimu /ɣ/ hutamkwa kwa kaaka laini, lakini Kinyankore haina fonimu hiyo inayotamkwa kwenye kaaka ya nyuma hiyo /ɣ/, hivyo sauti /g/, ambayo ni ghuna kama /ɣ/, inachukuliwa kama mbadala.

3.5 Uchopekaji

Wanafonolojia kama Masamba (keshatajwa) wanasisitiza kuwa uchopekaji unahusisha namna ya kupanga irabu, kiyeyusho, au konsonanti ndani ya neno. Uchopekaji unarejelea mbinu iliyo ya kifonetiki ambapo kipashio kinaongezwa katika neno, na kupelekea kujaza neno hilo na sauti za ziada ambazo hazikuwepo kwenye mfumo wa silabi ya asili. Wazungumzaji wa Kinyankore

wanachopeka silabi fulani hasa hapo neno linapotangulia. Kwa kufuatilia data zilizotokea kwenye uchunguzi huu, mchunguzi alibaini wanafunzi ambao walikumbwa na ugumu wa kutamka baadhi ya maneno ya L2 kwa usahihi. Utafiti huo ulibaini kuwa wanafunzi wa Kinyankore katika kujifunza Kiswahili wanajumuisha viambishi visivyohitajika kwenye sehemu zinazotangulia za maumbo hayo, mfano kusema "saati" badala ya "sati," "ikumi" badala ya "kumi," na "shukari" badala ya "sukari."

Jedwali 8: Namna ya kuchepeka /i/ na /e/

Kiswahili	Kinyankore	Waliotamka vizuri	Waliokosea
Sati	<i>Esaati</i>	8.6%	91.4%
Kumi	<i>Ikumi</i>	7.9%	92.1%
Duka	<i>Eduuka</i>	5.8%	94.2%
Bati	<i>Ibaati</i>	8.6%	91.4%
Sukari	<i>Shukari</i>	4.3%	95.7%
Dirisha	<i>Edirisa</i>	8.2%	91.8%

Chanzo: Takwimu ya uwanjani, (2023)

Utafiti ulitambua kwamba mzungumzaji wa Kinyankore mara nyingi anafanya hivyo ili aweze kukamilisha haja ya kuwasiliana na wenzake wakati wa mazungumzo kati yake na mwasiliani. Ilitambulika katika uchunguzi huu ya kwamba, mzungumzaji haweki mkazo sana kuhusu usahihi unaofaa wa yale anayoyatamka, bali lengo lake ni kufikisha ujumbe, na kwa kuwa mawasiliano yanapatikana, huwa anajiona kwamba amefanikiwa. Wazungumzaji wa Kiswahili ambao wameathiriwa na Kinyankore wana tabia ya kuongeza viambishi visivyohitajika wakati wakizungumza Kiswahili, huku shabaha yao ilikuwa inalenga kurahisisha mazungumzo kwa muda wa hapo hapo.

Data hii ilipatikana ikiletwa na wanaofundisha L2 ya Kiswahili ambao walijibu dodoso lililouliza kuhusu athari zinazojitokeza hasa kutoka wasomao wenye asili ya Kinyankore katika kujifunza Kiswahili. Mifano kadhaa ilitolewa na waliohusika katika uchunguzi. Katika hayo yote, uchunguzi wa sasa, ulibaini kwamba wengi wa Wanyankore hujumuisha utamkaji usio wa lazima katika maneno ya L2, na hili lilibainishwa katika jedwali namba 8 tukirejelea takwimu za uchunguzi wa sasa.

Wakati mzungumzaji wa Kiswahili sanifu anaposikia njia hiyo inayoweza kutamka maneno, mara moja anagundua kwamba anayezungumza si mzoefu wa L2. Inakuwa rahisi kwake kutambua na kubashiria kwamba mtu anayeongea ameathiriwa kwa matumizi yanayoegemea sana L1 Kinyankore. Mtaalamu wa Kiswahili anaweza kugundua hili kwa sababu tayari anafahamu vile fonimu za lugha zinavyostahili kutamkwa hasa sehemu zinapotamkiwa pia. Wazungumzaji wa Kinyankore hufanya jitihada kubwa katika kutamka maneno, hivyo wakati wanapozungumza Kiswahili, wanatumia nguvu ile ile, na kusababisha kuweka mkazo hata mahali pasipohitajika.

Utafiti huu unaonyesha mabadiliko katika matamshi yenye makosa ya L2 iliyo Swahili ambayo yalisababishwa ujuzi wa wanafunzi uliotangulia wa L1 ya Kinyankore kwa wazungumzaji. Mtu anayeweza kutambua utofauti huu inabidi kuwa na uelewa unaotosha kuhusu L2 kwa usanifu. Athari moja ni kuongezwa kwa viambishi vinavyotokea katika sentensi zisizo sahihi, pamoja na makosa ya matamshi. Utafiti huu umeonyesha kwamba wengi wa wale walioathiriwa na Kinyankore walikuwa wanafunzi wanaoanza kujifunza Kiswahili upya kama L2.

Jedwali 9: Uchopekaji wa /e/ ikitangulia maneno

Kinyankore	Kiswahili	Waliotamka Vizuri	Waliokosea
<i>Entwiga</i>	Twiga	9.2%	90.8%
<i>Embwa</i>	Mbwa	6.9%	93.1%
<i>Esaati</i>	Sati	7.5%	92.5%
<i>Emotoka</i>	Motokaa	7.9%	92.1%
<i>Emeeza</i>	Meza	8.6%	91.4%
<i>Esimu</i>	Simu	4.3%	95.7%
<i>Eduuka</i>	Duka	5.8%	94.2%
<i>Edirisa</i>	Dirisha	6.5%	93.5%
<i>Enyama</i>	Nyama	5.4%	94.6%
<i>Etaara</i>	Taa	6.6%	93.4%
<i>Ecupa</i>	Chupa	7.2%	92.8%
<i>Ekiganja</i>	Kiganja	8.1%	91.9%
<i>Ekitanda</i>	Kitanda	5.3%	94.7%
<i>Ebakuri</i>	Bakuli	9.6%	90.4%

Chanzo: Takwimu ya uwanjani (2023)

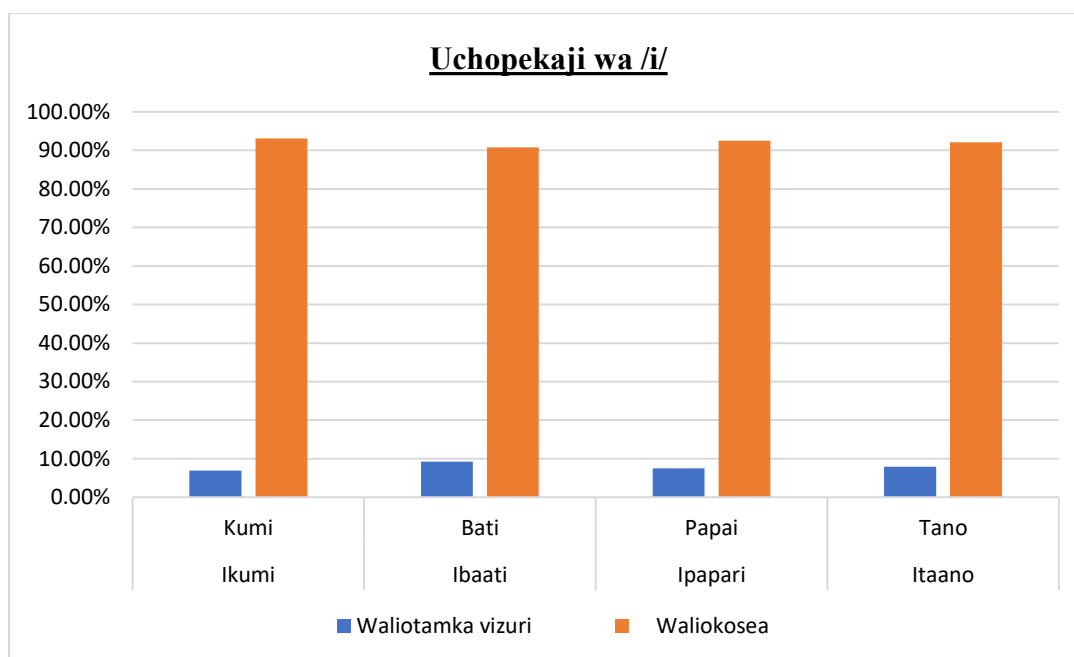
Katika uchambuzi wa namna ya kuchopeka hiyo vokali "e" kutoka Kinyankore hadi Kiswahili, tunaweza kuona jinsi irabu hii inavyobadilishwa au kuondolewa wakati wa matamshi na tafsiri ya maneno. Utafiti huu unatoa mwanga juu ya changamoto zinazowakabili wanafunzi wanapojaribu kujieleza na matamko yenye maumbo ya Kinyankore kwa usahihi. Maneno yafuatayo yalichambuliwa. Maneno “Entwiga na Twiga”, wanafunzi 9.2% walitamka Twiga na wengine 90.8% walichopeka “e”. Maneno “Embwa na Mbwa”, wanafunzi 93.1% walichopeka “e”, halafu wanafunzi 6.9% walitamka “mbwa”. Maneno “Esaati na Sati”, wanafunzi waliochopeka “e” walikuwa 92.5% na wanafunzi wengine 7.5% walitamka “sati”. Kuhusu maneno “Emotoka na Motokaa”, wanafunzi 92.1% walichopeka “e”, na wengine

7.9% walitamka motokaa. Kuhusu maneno “Emeeza na Meza”, wanafunzi 91.4% walichopeka “e”, halafu Wanafunzi 8.6% walitamka “meza”.

Kwa hivyo, uchambuzi huu unaonyesha wazi kuwa irabu "e" inachopekwa kwenye maneno sahihi ya Kiswahili, kuondolewa au kutokuwepo katika tafsiri inayofaa katika L2 iliyo Swahili ikitolewa kwa Kinyankore. Wanafunzi wengi wanaonekana kuwa na changamoto kubwa katika kutamka kulingana na muktadha wa mtagusano wa lugha husika zote, ambako uelewa na mafunzo bora yanahitajika kisayansi. Kulingana na vile vokali "e" inachopekwa, ni kati ya vichocheo vya ufanisi na kuna hitaji la mabadiliko ya mtaala na mafunzo bora ili kusaidia kuboresha matamshi na uelewa wa wanafunzi.

Jedwali 10: Uchopekaji wa /i/

Kinyankore	Kiswahili	Waliotamka vizuri	Waliokosea
<i>Ikumi</i>	Kumi	6.9%	93.1%
<i>Ibaati</i>	Bati	9.2%	90.8%
<i>Ipapari</i>	Papai	7.5%	92.5%
<i>Itaano</i>	Tano	7.9%	92.1%

Kielelezo 1: Jinsi Uchopekaji wa /i/ unavyojitokeza
Chanzo: Data za Uwanjani (2023)

Katika jedwali hili, kuna uchambuzi wa jinsi vokali ‘e’ inavyochopekwa kwenye maumbo ya L1 Kinyankore na Kiswahili. Kila neno linaleta picha ya jinsi wanafunzi wanavyotamka maneno haya yanatolewa kwenye mfumo wa lugha husika kwenda lugha inayofuata, pamoja na ufanisi wao katika kutamka maneno hayo. Mifano iliyoko kwenye jedwali inaonyesha mifano ya Maneno kama “Ikumi na Kumi”, wanafunzi 6.9% walichopeka “i” kwenye “kumi” ikawa “ikumi,” wakati 93.1% badala ya kusema “kumi.” Hii inaashiria kwamba wengi hawaelewi au hawawezi kutamka umbo hilo la Swahili ifaavyo vizuri. Maneno “Ibaati na Bati”, wanafunzi 9.2% walichopeka “i” na kutamka “ibaati”, lakini 90.8% walisema “bati.” Kuna hitaji la kuimarisha mafunzo ya matamshi kwenye maneno kama hayo pia. Maneno “Ipapari na Papai”, wanafunzi 7.5% walitamka “ipapari” kwa kuchopeka “i”, wakati 92.5% walisema “papai.” Hii inaonyesha kwamba wanafunzi wengi kwa idadi kubwa walichopeka “i” katika kutamka neno hili. Maneno “Itaano na Tano”, wanafunzi

7.9% walichopeka “i” na kutamka “itaano,” huku 92.1% walitamka “tano.” Kama ilivyo tukiangalia maumbo tofauti, hii inaashiria changamoto katika uelewa na matamshi sahihi.

Matokeo haya yanaonyesha kuwa kuna kiwango kikubwa cha makosa katika matamshi yenye asili ya Kinyankore kwa kuangalia hao wasomi wanaosoma L2 ya Kiswahili. Watoto wengi wa Kinyankore wanaosoma Swahili hawakufanikiwa kuhifadhi na kutamka maneno haya vizuri, kwenye hali inayoonyesha hitaji la kujenga uwezo L1 iliyo Kinyankore. Kuwepo kwa hali zinazotofautisha matamshi kati ya Kinyankore na Kiswahili kunatoa changamoto ambayo inahitaji ufundishaji zaidi ili kuboresha matamshi sahihi na jinsi wanavyojua L2. Hii inaweza kuhusishwa kwa kutokuwepo kwa mazingira mazuri kufunzia stadi za lugha ifaavyo hasa uelewa wa tamaduni zinazohusiana.

Jedwali 11: Matumizi ya /o/ na /u/

Kinyankore	Kiswahili
Omuti	Mti
Omuntu	Mtu
Omugongo	Mgongo
Omwana	Mwana
Okunywa	Kunywa

Chanzo: Data za Uwanjani (2023)

Kwa kurejelea takwimu za uchunguzi wa sasa zilizowasilishwa katika jedwali 8, 9,10, na 11, uchopekaji mwingi ulibaini kuhusiana na sauti /i/, /o/, na /e/

zikitokeza zikitangulia maumbo husika. Maneno mengi yanayoonyeshwa kuwa yaliathirika kifonetiki yanaonyesha jinsi irabu hizo zilivyochepeka mwanzoni.

Uchopekaji huu ulilenga kufanya maneno hayo yatekeleze kanuni za Kinyankore, jambo lililosababisha makossa kudhihirika kwenye mpangilio unaoathiri L2 kifonolojia. Data za utafiti zilionyesha kwamba vokali kadhaa hasa /i/, /o/, na /e/ huwa zina chopekwa kimazoea zikitangulizwa mbele ya maumbo hayo. Watafitiwa walizungumza kwa kudhihirisha jinsi mpangilio wa L1 wa kifonolojia unavyoweza kusababisha kasoro kufanyika katika muundo wa kifonolojia katika L2 ya Swahili, wakianzisha silabi zenye fonimu ambazo hazifai kuchepekwa kwa sababu zina uambatano ambao hauziruhusu kufuatana. Jambo hili lililetwa usahihishaji mkubwa ambapo mwanafunzi hakujua zinapostahili kutumika sauti hizo kwa pale ambapo hazikufaa. Kwa mfano, kuchepeka vokali ya /e/, /i/, na /o/, kwenye mwanzo wa neno umesababishwa na desturi ya wazungumzaji wa Kinyankore kuanzisha maneno, hasa majina na vokali. Ni nadra kukutana na maneno ya Kinyankore yanayoanza kwa konsonanti, hali

Jedwali 12: Maneno kadhaa ya uchopekaji

Eshaaha badala ya Saa
Shukari badala ya Sukari
Eshuura badala ya Sura
Orubaho badala ya ubao
Ebaruha badala ya barua

Uchopekaji huu pia ulijitokeza ukihusisha hasa yale maneno katikati ya neno bila ufahamu wa watafitiwa. Utafiti ulionyesha kuwa uchopekaji unaojitokeza unasababishwa ukosefu wa ustadi kuhus L2 ya Swahili kwa baadhi ya washiriki. Inaweza kuwa watafitiwa walipachika sauti /h/ mahali ambapo haikuwa inahitajika. Uchopekaji huo umepelekea kuwepo kwa fonimu zinazoambatana na zilitumika katika sehemu zisizostahili. Hali hii ilihusishwa na changamoto zilizowakumba Watoto wanyankore wanaotumia L1 ya Kinyankore katika kutumia sauti hizo kwa usahihi.

Tatizo hili ni la muda mrefu kwa wazungumzaji wa L1 ya Kinyankore, na linajidhihirisha kupitia makosa wanayoyafanya wakati wa kuchepeka fonimu husika. Mifano hiyo inaonyesha jinsi kuchepeka fonimu /h/ kunajitokeza kwa silabi nyingi. Kutokana na mazingira ambapo irabu pekee ingekuwa inatumika, utafiti ulibaini kwamba haya ni makosa ya kimazoea kwa wazungumzaji wa Kinyankore, kwani vokali inapotumika bila kuiambatanisha na nyingine, hapo kuchepeka /h/ kunajitokeza hasa bila kujua.

Katika maneno kama “shura” badala ya “sura,” “Orubaho” badala ya “ubao,” na “Ebaruha” badala ya “barua,” kuna

ambayo pia imehamishwakuunda maumbo ya L2 ya Swahili. Watumiaji wa Kinyankore hufanya hivyo waweze kutamka maumbo ya L2 kwa urahisi.

Pamoja na hayo, kuchepeka fonimu kama /h/ pia ulijitokeza kwa kiwango kikubwa. Makosa haya yalifanywa na Watoto hao wenye asili ya Kinyankore, hasa yalitokea kwa yale maumbo yanayotangulia na vokali, kama vile “huzi” badala ya “uzi.” Mara nyingi pia sauti /h/ huongezwa inapofuatana na /s/. Mtafiti aligundua kasoro hii alipowaagiza wanafunzi kuhusika katika zoezi la kutoa mifano ya maumbo ya L2 swahili, hata katika utamkaji wao wa maneno hayo, sauti /h/ iliweza kusikika ikitamkwa na washiriki.

Mifano ya aina hii ilijitokeza katika maneno kadhaa, ambayo inajadiliwa ifuatavyo;

uwepo wa kuchepeka fonimu /h/ mara mbili ambapo inatokea kwenye sehemu ya kati kati ya neno halafu na mwisho mwisho wake. Kuchepeka fonimu hapo awali ulitokea kabla ya /a/, wakati wa pili ulitokea kwenye sehemu inayotangulia /u/, mwingine kabla ya /o/, na wa mwisho kabla ya /a/. Changamoto inayodhihirika kwa sababu ya kuchepeka fonimu bila kujali inayofaa au isiyofaa ilijitokeza tena kwenye maandishi yaliyoandikwa na washiriki wanafunzi wanyankore. Uchopekaji huo ulikuwa unadhihirika sana sana hapo kutangulia maumbo, halafu kidogo kidogo kati kati ya maneno, kama inavyooneshwa kwenye jedwali namba 8, 9, na 10.

Kulingana na msimamo wa nadharia ya NKM kama iliyoanzishwa na Giles (1973), anaeleza kuwa sababu kuu ya kubadilisha matamshi ni kuonyesha makubaliano na uhusiano baina ya watu.

3.6 Kudondosha fonimu

Kulingana na wataalam kama Massamba (keshatajwa), wanasistiza kuwa kudondoa kunahusisha kutoa kwa kimakusudi fonimu kutoka kwenye mfumo wa neno lililo kamili. Kwa ujumla, kudondosha kwa fonimu kunaweza

kuwa kwa aina tatu: mwanzoni, katikati, au mwishoni mwa neno. Uchunguzi huu ulibainisha ya kwamba Watoto wanaotumia L1 ya Kinyankore mara nyingi wanapokuwa wakutumia Kiswahili, huathiriwa na lugha yao na kuweza

kudondosha maneno Takwimu za utafiti zinaonyesha kuwa kuna wanaozungumza L1 ya Kinyankore wanaojifunza Kiswahili hufanya kasoro za kifonolojia kwa kudondosha sauti fulani.

Jedwali 13: Athari inayosababishwa kudondosha fonimu /h/

Kiswahili	Kosa
Shule	Sule
Hapana	Apana
Asubuhi	Asubui
Shitakiwa	Sitakiwa
Hasara	Asara
Gharama	Garama

Chanzo: Data za Uwanjani (2023)

Data kutoka jedwali namba 13 zinaonyesha kuwa idadi kubwa ya watoto wa Kinyankore waliondoa baadhi ya vipashio katika maneno kwa njia inayokiuka mbinu zinazotawala matumizi ya L2 ya Swahili. Mifano ilikuwa kama, neno “sitakiwa” linaonyesha uondoaji wa fonimu ya /h/, halafu inapaswa kuwekwa nyuma ya fonimu /s/ kwa ajili ya kupata fonimu ya /ʃ/. Vilevile, sauti /ɾ/ inahitajika katika neno “garama,” lakini inakuwa changamoto ikisumbua Watoto wa Kinyankore kwani tofauti kati ya matamshi yao na jinsi wanavyoandika kwa kutumia lugha wanayomiliki kama L1. Uchanganuzi unaohusu maumbo yanayotamkwa na wanafunzi wanyankore umebaini kwamba sauti nazali /h/ imedondoshwa zaidi kuliko sauti zingine katika matamshi ya washiriki, hivyo kuathiri ubora unaotakikana kwa maumbo hayo yanayotamkwa.

Udondoshaji huu umetokea kwenye mkutadha unaoonyesha irabu mbili zimekuwepo na inahitaji sauti kujitokeza kati kati ya irabu hizo. Vielelezo vya kudondosha fonimu hizi vinaonekana kwenye jedwali namba 8, ambapo maneno kama “asubui,” “sule,” na “asara” yanaonesha sauti /h/ iliyondolewa. Utafiti umebaini kwamba kosa hili linafanyika mara kwa mara kwa sababu sauti /h/ inatamkwa kwa njia tofauti kwenye L1 iliyo Kinyankore. Kukosekana kwa sauti hii kunawafanya Watoto wenye umilisi wa L1 ya Kinyankore wasitumie pale inapohitajika.

Tukirejelea msimamo wa nadharia ya NKM (keshatajwa) watu huwa wanajaribu kuzungumza lugha au kuiga mitindo fulani ya matamshi na msamiati mpya kutoka kwa wasikilizaji wao ili kufanikisha mawasiliano. Hufanya hivyo kwa ufahamu au bila ufahamu, kwa kutafakari au bila kutafakari, lakini lengo kuu ni daima kufikia makutano ya mawasiliano.

3.7 Mbinu za Kukabili Athari za Kifonolojia katika Ujifunzaji wa Kiswahili

Makala hii imependekeza mbinu za kusaidia wanafunzi wanaojifunza Kiswahili kama L2 na kuathiriwa na lugha yao ya awali. Walimu wanashauriwa kuzingatia matumizi ya Kiswahili, kufundisha msamiati mwingi, na kuhamasisha midahalo. Licha ya athari za kisarufi za Kinyankore, utafiti haukugundua vikwazo vyovyote vikubwa vinavyoweza kuzuia ufundishaji wa Kiswahili. Utafiti huu umeonyesha mbinu za kuwasaidia wanafunzi wa Kinyankore wanaojifunza Kiswahili kama lugha ya pili, ikiwa ni pamoja na: Kiswahili kistahili kufundishwa tangu utotoni ili kujenga msamiati wa kutosha na kunawisha muundo na fonolojia sahihi za Kiswahili. Data za utafiti zinaonyesha kwamba ikiwa wanafunzi watapatiwa fursa za kufanya mazoezi ya kuongea Kiswahili kwa wingi, wataweza kuelewa na kuzungumza lugha hiyo vyema. Wanapaswa kupata fursa ya kufanya mazoezi ya kutosha katika lente za mazingira ya lugha, haswa kwa upishi wa sentensi, msamiati, miundo ya uandishi wa insha, na jinsi ya kutamka maneno na sentensi zinazoshikamana kiamatikiki. Kufanyika kwa midahalo kuhusu Kiswahili shuleni, na kuwa na duru za ushindani ambapo washindi watapatiwa motisha chanya.

Hakika, wataalam kama Celce-Murcia, Brinton & Goodwin, (2010) wanaeleza baadhi ya mbinu muhimu za kuwasaidia wanafunzi kutofanya makosa ya kifonolojia wanapojifunza lugha, hasa lugha ya pili (L2). Makosa ya kifonolojia hutokea pale mwanafunzi anapotamka sauti, lafudhi, au mkazo wa maneno tofauti na vile inavyotarajiwa katika lugha lengwa, mara nyingi kutokana na ushawishi wa lugha yao ya kwanza (L1), Pennington, (1996).

Mbinu ya Kufanya Mazoezi ya Usikivu (*Minimal Pair Drills*) inayolenga kusaidia wanafunzi kutofautisha sauti

zinazofanana ambazo husababisha utata na makosa. Matumizi ya jozi ndogo (*minimal pairs*)—maneno yanayotofautiana kwa sauti moja tu ya kifonimu—kufanya mazoezi ya kutamka na kusikiliza. Kwa mfano, tofauti kati ya /r/ na /l/ (kama katika rudi na ludi); au /th/ na /s/ (kama katika thamani badala ya samani). Mwalimu hutamka moja ya maneno, na mwanafunzi atatakiwa kuonyesha au kuandika ni neno gani amelisikia. Pili, matumizi ya Mafunzo ya Matamshi ya Moja kwa Moja (*Explicit Pronunciation Instruction*). Badala ya kudhani wanafunzi watajifunza matamshi yenyewe, mwalimu anapaswa kufundisha sauti lengwa moja kwa moja. Tatu, matumizi wa Uchambuzi wa Makosa, Underhill, (2005). Mwalimu atambue ni sauti gani za Kiswahili ndizo hazipo katika L1 ya wanafunzi (kwa mfano, sauti za mipasuo kama /p/, /t/, /k/ ambazo zikitamkwa na mzungumzaji wa lugha fulani zinaweza kuambatana na hewa ya ziada (*aspiration*) tofauti na Kiswahili). Nne, Maelekezo ya Kifiziolojia ambapo Mwalimu huonyesha na kueleza jinsi viungo vya matamshi (ulimi, midomo, meno, koo) vinavyotumika kutoa sauti sahihi. Mwalimu hutumia vioo au mchoro wa mdomo kuwasaidia wanafunzi kuona (visual feedback) jinsi ya kuweka midomo na ulimi, Derwing & Munro (2015). Mbinu nyingine huweza kuhusisha kuiga na kujirekodi ili Mwanafunzi anahitaji uwezo wa kusikiliza lugha sanifu na kujirekebisha mwenyewe. Makala hii iligundua mbinu zinazoweza kutumika kuwasaidia wanafunzi wanaoathirika na lugha ya awali wakati wakijifunza Kiswahili. Hivyo, walimu wanaofundisha somo hili wanapaswa kuzingatia matumizi ya Kiswahili kwa kutoa msamiati wa kutosha, na wanafunzi washiriki katika midahalo shuleni ili kukuza ujuzi wa kuzungumza.

4. Hitimisho

Utafiti huu juu ya sarufi ya Kinyankore na athari zake katika kujifunza Kiswahili kwa kiwango cha kifonolojia uliongozwa na Nadharia mbili, Nadharia ya Uchanganuzi Makosa, pamoja na Nadharia ya uchanganuzi-linganuzi. Mwishowe utafiti huu umefanikiwa kubaini chanzo cha athari za kifonolojia kwa wanafunzi wa Kinyankore wanapojifunza lugha ya Kiswahili. Pia utafiti uliweza kubaini mbinu ambazo zinaweza kutumika katika kuwasaidia wanafunzi wanaoathirika kwa lugha ya awali wanapojifunza lugha ya Kiswahili. Pia utafiti uliweza kubaini kwamba ingawa Kinyankore na Kiswahili zina maneno tofauti kimsamiati, baadhi ya kanuni za muundo wa maneno zinaweza kueleweka kirahisi kutokana na uhusiano wa kimuktadha kati ya lugha hizo.

Mwingiliano kati ya Kinyankore na Kiswahili ni muhimu katika kuimarisha mawasiliano na uhusiano katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili.

Marejeo

- Celce-Murcia, M., Brinton, D. M., & Goodwin, J. M. (2010). *Teaching pronunciation: A course book and reference guide* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Derwing, T. M., & Munro, M. J. (2015). *Pronunciation fundamentals: Evidence-based perspectives for L2 teaching and research*. John Wiley & Sons.
- Kothari, S. K. (1990). *Research methodology: Methods and techniques*. New Age International Publishing Ltd.
- Masebo, J. A., & Nyangwine, N. (2008). *Nadharia ya lugha, Kiswahili 1: Kidato cha 5 na 6*. Nyambari Nyangwine Publisher.
- Massamba, D. P. B. (1986). On the influence of local languages on Kiswahili: The case of Mara Region in Tanzania. *Kiswahili*, 53(1–2), 67–8.
- Matinde, R. S. (2012). *Dafina ya lugha isimu na nadharia: Kwa sekondari, vyuo vya kati na vyuo vikuu*. Serengeti Educational Publishers Limited.
- Mgullu, R. S. (2012). *Acquisition of English syntax by Keiyo L1 speakers* [Unpublished master's thesis]. Egerton University.
- Nyanda, N. (2015). *The impact of Kiswahili language on ethnic languages: A case study from Handeni District* [Unpublished master's thesis]. University of Dar es Salaam.
- Otiende, M. A. (2013). *Athari za Kimofonolojia za Kiolusuba katika matumizi ya Kiswahili Sanifu kama Lugha ya Pili* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Nairobi.
- Pennington, M. C. (1996). *Phonology in English language teaching: An international approach*. Longman.
- Thomason, S. G., & Kaufman, T. (2001). *Language contact*. Edinburgh University Press.
- Underhill, A. (2005). *Sound foundations: Learning and teaching pronunciation*. Macmillan Books for Teachers.